

Εισαγωγή

Σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία που καθίσταται ολοένα και πιο διασυνδεδεμένη και υφίσταται έντονες ιστορικές αλλαγές, οι διαλογικές σχέσεις είναι αναγκαίες όχι μόνο ανάμεσα στα άτομα, στις ομάδες και στους πολιτισμούς, αλλά και μέσα στον εαυτό του ίδιου του ατόμου. Το κεντρικό αυτό μήνυμα του παρόντος βιβλίου βασίζεται στην παρατήρηση ότι πολλές από τις κοινωνικές διεργασίες, όπως ο διάλογος και οι μάχες για την κυριαρχία, που μπορούν να παρατηρηθούν στην κοινωνία εκτενώς, λαμβάνουν επίσης χώρα μέσα στον εαυτό ως μια «κοινωνία του νου». Ο εαυτός δεν θεωρείται μια ενότητα αφ' εαυτής, ως προκαθορισμένος, ως ένα περιβάλλον που διευκολύνει ή παρεμποδίζει, αλλά ως αναδυόμενος από κοινωνικές και ιστορικές διεργασίες που υπερβαίνουν οποιαδήποτε διχοτομία ή διαχωρισμό ατόμου-κοινωνίας.

Η κεντρική ιδέα του παρόντος βιβλίου, ο διαλογικός εαυτός, συνυφαίνει δύο έννοιες, τον εαυτό και τον διάλογο, με τέτοιον τρόπο που να παρέχεται μια πιο βαθιά κατανόηση της διασύνδεσης του εαυτού με την κοινωνία. Συνήθως, η έννοια του «εαυτού» αναφέρεται σε κάτι «εσωτερικό», κάτι που συμβαίνει μέσα στο νου του ατόμου, ενώ ο «διάλογος» συνδέεται συνήθως με κάτι «εξωτερικό», με διεργασίες που λαμβάνουν χώρα ανάμεσα σε ανθρώπους που επικοινωνούν. Η σύνθετη έννοια «διαλογικός εαυτός» πηγαίνει πέρα από αυτήν τη διχοτομία και γεφυρώνει το εξωτερικό με το εσωτερικό στοιχείο, στοχεύοντας στο να ενσταλάξει το εσωτερικό στο εξωτερικό. Έτσι, θα περιγράψουμε τον εαυτό με όρους μιας ποικιλομορφίας σχέσεων ανάμεσα σε διάφορες «θέσεις του εαυτού» και θα εξετάσουμε την κοινωνία μέσα από την οπτική ότι απαρτίζεται, δέχεται ερεθίσματα και ανανεώνεται από τα άτομα που βρίσκονται σε εξέλιξη. Πιστεύουμε ότι η διασύνδεση ατόμου-κοινωνίας επιτρέπει την εγκατάλειψη μίας έννοιας κατά την οποία ο εαυτός θεωρείται οριστικοποιημένος και ενθυλακωμένος εφ' εαυτού. Επιπλέον, αποφεύγεται ο περιορισμός μιας «κοινωνίας χωρίς τον εαυτό», μιας κοινωνίας που στερείται τον πλούτο και τη δημιουργικότητα του ανθρώπινου νου, ο οποίος έχει πολλά να προσφέρει στην καινοτομία των υπαρχουσών κοινωνικών πρακτικών.

Η θεωρία του διαλογικού εαυτού δεν αποτελεί μια απομονωμένη εξέλιξη των κοινωνικών επιστημών. Αναδύθηκε στη διεπαφή δύο παραδόσεων: του αμερικανικού πραγματισμού και του ρωσικού διαλογισμού. Ως μια θεωρία του εαυτού, βρίσκεται πηγή έμπνευσης στα κλασικά γραπτά των James (1890) και Mead (1934) για τον εαυτό. Ως μια διαλογική θεωρία, επεξεργάζεται τις γόνιμες ιδέες για τις διαλογικές διεργασίες που προτάθηκαν από τον Bakhtin (1929/1973). Παρόλο που μερικές από τις βασικές απόψεις αυτών των συγγραφέων έχουν συνεισφέρει σημαντικά στην εξέλιξη της θεωρίας του διαλογικού εαυτού, θέλουμε να υπερβούμε αυτούς τους συγγραφείς αναπτύσσοντας μια θεωρία που δέχεται

ωθήσεις πρόκλησης από τη σαφή επίγνωση ότι αποτελούμε μέρος σημαντικών ιστορικών αλλαγών σε παγκόσμια κλίμακα.

Ο εαυτός ως διευρυμένος στον χώρο: η παγκοσμιοποίηση και η τοπικοποίηση

Κεντρική υπόθεση της υπό παρουσίαση θεωρίας είναι ότι ο εαυτός είναι διευρυμένος στον χώρο και στον χρόνο (βλέπε επίσης James, 1890· Rosenberg, 1979· Aron και συν., 2005). Από μια χωρική οπτική, ο εαυτός καθίσταται ολοένα και περισσότερο μέρος μιας διεργασίας (πολιτισμικής) παγκοσμιοποίησης, που εμπεριέχει μια δυναμική διεύρυνσης του εαυτού σε μεγαλύτερο βαθμό από οποιαδήποτε άλλη φάση της ιστορίας της ανθρωπότητας. Οι άνθρωποι δεν ζούν πια βάσει των καθιερωμένων παραδόσεων μιας οριοθετημένης τοπικής κουλτούρας. Αντιθέτως, διάφορες κουλτούρες συμπεριλαμβανομένων των διαφορετικών παραδόσεων, αξιών και πρακτικών συναντώνται μεταξύ τους στη ζωή ενός ατόμου. Κατά τη διεπαφή με διάφορες κουλτούρες αναδύεται ο εαυτός με μια πολυπλοκότητα που αντανακλά τις αντιθέσεις, τις αντιπαραθέσεις, τις συναντήσεις και τις απαρτιώσεις που αποτελούν μέρος της κοινωνίας σε μεγάλο βαθμό και, ταυτόχρονα, απαντήσεις σε αυτές τις επιρροές από την ίδια του την παραγοντική οπτική.

Η παγκοσμιοποίηση δεν πρέπει να θεωρείται ως «θάλασσα» που έχει πλημμυρίσει όλες τις περιοχές αυτού του πλανήτη με το ίδιο νερό. Υπάρχει μια ισχυρή αντίρροπη δύναμη, η τοπικοποίηση, που μπορεί να ειδωθεί ως η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος. Αντιμέτωποι με τη διεργασία της παγκοσμιοποίησης, που ξεπερνά τα σύνορα των πόλεων, των περιοχών, των χωρών και των ηπείρων, οι άνθρωποι δεν βιώνουν πια την κουλτούρα τους ως αμιγώς αυταπόδεικτη και «φυσική». Αντιθέτως, γίνονται ολοένα και πιο ενήμεροι των συγκεκριμένων αξιών της, των χαρακτηριστικών της ιστορίας της και τη βιώνουν ως το «έδαφος» στο οποίο έχουν ρίζες και νιώθουν οικεία. Είναι πρόθυμοι να υπερασπιστούν αυτό το σπίτι, χρησιμοποιώντας ακόμα και βία για να το προστατέψουν. Με αυτήν την έννοια, η παγκοσμιοποίηση και η τοπικοποίηση δεν είναι αμοιβαία αποκλειόμενες, αλλά συμπληρωματικές. Επιπλέον, οι άνθρωποι, όταν συμμετέχουν στη διεργασία της παγκοσμιοποίησης μέσα από τις διεθνείς επαφές και συνεργασίες, τα ταξίδια και το πέρασμά τους από άλλα μέρη, τον τουρισμό και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, έρχονται σε επαφή με τόπους στην άλλη άκρη του κόσμου. Μπορούν να ανοιχτούν και να εμπλουτίσουν τους εαυτούς τους ως μέρη αυτών των συναντήσεων ή να προσπαθούν να αποκλείσουν τους εαυτούς τους από κάθε περιβάλλον-εισβολέα. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, η παγκοσμιοποίηση προκαλεί και ίσως περιλαμβάνει την τοπικοποίηση και τις αντίρροπες δυνάμεις. Για την έκφραση της βαθιάς διασύνδεσης του παγκόσμιου και του τοπικού, ο Robertson (1995) πρότεινε τον σύνθετο όρο «παγκοσμιοτοπικοποίηση», τονίζοντας ότι το παγκόσμιο στοιχείο εκδηλώνεται με τοπικές μορφές. Όπως θα υποστηρίξουμε, οι διεργασίες της τοπικοποίησης και της παγκοσμιοποίησης αντανακλώνται στη μινι κοινωνία του εαυτού σε σχέση με τις παγκόσμιες και

τοπικές θέσεις, που μπορούν να οδηγήσουν σε σύγχυση της ταυτότητας ή να προάγουν τον εαυτό σε ένα ανώτερο επίπεδο απαρτίωσης (για συζήτηση, βλέπε Arnett, 2002 και Κεφάλαια 1 και 4).

Στο πλαίσιο των διεργασιών της παγκοσμιοποίησης και της τοπικοποίησης, απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή στην εμπειρία της αβεβαιότητας. Θα υποστηρίξουμε ότι αυτή η εμπειρία μπορεί να είναι ένα δώρο, καθώς ανοίγει ένα ευρύ φάσμα απρόσμενων δυνατοτήτων, αλλά, ιδιαίτερα σε υψηλά επίπεδα έντασης, οδηγεί επίσης σε άγχος και ανασφάλεια. Δεδομένου του κεντρικού ρόλου της «ανασφάλειας» στο παρόν βιβλίο και τις διάφορες παρεμφερείς έννοιες με τις οποίες συχνά συνδέεται, απαιτείται μια πιο λεπτομερής περιγραφή. Θεωρούμε ότι η εμπειρία της αβεβαιότητας αποτελείται από τέσσερις πλευρές: (i) την περιπλοκότητα, που αναφέρεται σε έναν διευρυμένο αριθμό μερών (του εαυτού και της κοινωνίας) και έχει μια ποικιλομορφία διασυνδέσεων· (ii) την αμφισημία, που αναφέρεται στην αναστολή της σαφήνειας, καθώς το νόημα ενός μέρους καθορίζεται από τη ρευστότητα και τις παραλλαγές των άλλων μερών· (iii) την ελλειμματική γνώση, που αφορά στην απουσία μιας προεξάρχουσας γνωστικής δομής που να μπορεί να επιλύσει τις αντιφάσεις ανάμεσα στα μέρη και (iv) τη μη προβλεπτικότητα, που συνίσταται στην έλλειψη ελέγχου των μελλοντικών τεκταινομένων. Υποθέτουμε πως η εμπειρία της αβεβαιότητας αποτυπώνει το παγκόσμιο γίγνεσθαι της πολυφωνικότητας (πολυπλοκότητας) το οποίο δεν επιτρέπει τη σταθεροποίηση του νοήματος (αμφισημία), δεν χαρακτηρίζεται από μια προεξάρχουσα φωνή για την επίλυση των αντιφάσεων και των αντικρουόμενων πληροφοριών (ελλειμματική γνώση) και διακρίνεται σε μεγάλο βαθμό από έλλειψη προβλεπτικότητας.

Το ερώτημα που τίθεται είναι πώς ο εαυτός αντιμετωπίζει τα αυξανόμενα επίπεδα αβεβαιότητας στο παγκόσμιο γίγνεσθαι. Περιγράφουμε πέντε αντιδράσεις της αβεβαιότητας: (i) μπορεί να αντιμετωπιστεί με τη μείωση του αριθμού της ετερογένειας των θέσεων ή των φωνών στον εαυτό (π.χ. αποσυρόμενοι από την κακοφωνία της σύγχρονης ζωής)· (ii) μπορεί να μειωθεί δίνοντας προβάδισμα σε μια ισχυρή και σημαντική θέση ή φωνή που της επιτρέπεται να επικρατήσει στον εαυτό συνολικά (π.χ. ακολουθώντας έναν πολιτικό ή πνευματικό ηγέτη); (iii) μπορεί να αμβλυνθεί με την ισχυροποίηση των ορίων ανάμεσα στον εαυτό και τον άλλον, θεωρώντας τον εαυτό διαφορετικό, ξένο ακόμα και «απεχθή» (π.χ. με την ξενοφοβία ή με την υποστήριξη ακροδεξιών πολιτικών παρατάξεων); (iv) παραδόξως, μπορεί να μειωθεί με την αύξηση αντί της μείωσης των φωνών ή θέσεων του εαυτού, ιδιαίτερα, όταν οι νέες θέσεις αναμένεται να αποφέρουν ανταμοιβές που οι προηγούμενες θέσεις δεν μπορούσαν να αποφέρουν (π.χ. η αναζήτηση νέας εργασίας, καθηκόντων και προκλήσεων που έχουν ως αποτέλεσμα έναν κακόφωνο εαυτό) και (v) μια διαλογική αντίδραση που αντιμετωπίζει την αβεβαιότητα εισερχόμενη σε αυτήν και όχι αποφεύγοντάς την, με τέτοιον τρόπο που οι αρχικές θέσεις επηρεάζονται ή αλλάζουν, περιφερικά ή ουσιαστικά, μέσα από την ίδια τη συνάντηση (π.χ. συναντώντας ένα άλλο πρόσωπο, μια ομάδα ή τον ίδιο τον εαυτό με στόχο την εξέλιξη, τη μάθηση και τη δημιουργικότητα). Ενώ η τελευταία αντίδραση στοχεύει σε μια μετα-διαλογική βεβαιότητα,

οι προηγούμενες βρίσκουν καταφύγιο σε προ-διαλογικές μορφές βεβαιότητας. Σύμφωνα με αυτά, ισχυριζόμαστε ότι η αβεβαιότητα δεν είναι ένα αρνητικό ή θετικό συναίσθημα, αλλά ένα βίωμα του εαυτού που βρίσκεται σε δράση.

Ο εαυτός ως διευρυμένος στον χρόνο: τρία μοντέλα του εαυτού στη συλλογική ιστορία

Ο εαυτός δεν εκτείνεται μόνο στον χώρο αλλά και στον χρόνο. Θεωρείται ότι ο εαυτός δεν αναδύεται μόνο από τις διεργασίες της παγκοσμιοποίησης και της τοπικοποίησης αλλά και από την προσωπική (Κεφάλαιο 4) και συλλογική ιστορία (Κεφάλαιο 2). Οι χωρικές και χρονικές αλλαγές στην κοινωνία αντανακλώνται στον εαυτό ως συλλογικές φωνές που δεν είναι απλώς έξω από τον ατομικό εαυτό, αντίθετα τον συνθέτουν. Διακρίνονται τρία μοντέλα του εαυτού και της ταυτότητας συνδεδεμένα με διάφορες ιστορικές φάσεις: το παραδοσιακό, το νεωτερικό και το μετανεωτερικό. Ο παραδοσιακός εαυτός χαρακτηρίζεται από τα εξής: μια διάκριση ανάμεσα σε μια κατώτερη και ατελή ύπαρξη στη γη και σε μια ανώτερη και τέλεια ύπαρξη στον επουράνιο κόσμο· το σώμα και τις αισθήσεις ως εμπόδια στην πνευματική ζωή· την ύπαρξη μιας ηθικής τελεολογίας, κοινωνικής ιεραρχίας, αυθεντίας, δογματικών αληθειών και σύνδεσης με το φυσικό περιβάλλον. Ο νεωτερικός εαυτός σκιαγραφείται μέσα από όρους αυτονομίας· εξατομίκευσης· αιτιοκρατίας· την αξιωση μιας οικουμενικής αλήθειας· τα αυστηρά και άκαμπτα όρια ανάμεσα σε έναν εσωτερικά ενοποιημένο εαυτό και σε έναν εξωτερικό άλλο. Επιπλέον, εκφράζεται με μια στάση ελέγχου του εξωτερικού περιβάλλοντος, μια διάκριση του γεγονότος από την αξια, της επιστήμης από την πίστη, της πολιτικής από τη θρησκεία και της θεωρίας από την πρακτική. Ο μετανεωτερικός εαυτός σκιαγραφείται μέσα από τους όρους ενός βαθύ σκεπτικισμού γύρω από τις οικουμενικές αξιώσεις των κύριων αφηγήσεων που δίνουν έμφαση στην ολότητα και στην ενότητα. Σε αντίθεση με τον νεωτερικό εαυτό, δίνεται έμφαση στη σημαντικότητα της διαφοράς, στην ετερότητα (otherness), στην τοπική γνώση και στον κατακερματισμό. Τείνει προς την κατάλυση των συμβολικών ιεραρχιών με τις παγιωμένες κρίσεις γούστου και αξιών και ξεπερνά τη διάκριση ανάμεσα στην ψηλή και τη λαϊκή κουλτούρα. Αντανακλά μια διευρυμένη αποκέντρωση από το υποκείμενο και τις τάσεις προς μια καταναλωτική κουλτούρα και υπερασπίζεται την εξάρτηση της «αλήθειας» από τις γλωσσικές κοινότητες, αποδίδοντας σημαντικό ρόλο στην κοινωνική δύναμη πίσω από ορισμούς του τι είναι αληθινό και τι όχι, τι σωστό ή λάθος.

Στο Κεφάλαιο 2 θα δείξουμε ότι μια ανάλυση και σύγκριση των τριών μοντέλων του εαυτού αποτελεί τον θεμέλιο λίθο για την κατανόηση του διαλογικού εαυτού. Για να φτάσουμε σε μια διαλογική θέαση του εαυτού, αρχίζουμε από την υπόθεση ότι οι διάφορες ιστορικές φάσεις που συνδέονται με τα διάφορα μοντέλα δεν είναι αμιγώς διαδοχικές, αλλά μάλλον παράλληλες, με την έννοια ότι η προηγούμενη φάση συνεχίζεται όταν η επόμενη φάση έχει αρχίσει. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η παράλληλη ύπαρξη των παραδοσιακών και των νεωτερικών στοιχείων, όπως φαίνεται στη συνύπαρξη του λόγου και της πίστης στη μοίρα και στο πεπρωμένο του σύγχρονου ανθρώπου. Η παράλληλη

ύπαρξη του νεωτερικού και του μετανεωτερικού μοντέλου του εαυτού σκιαγραφούνται στην «έξαρση» των ντοκουμέντων του Εγώ και στον «εκδημοκρατισμό της ιστορίας». Η παράλληλη ύπαρξη των διαφόρων μοντέλων είχε ως αποτέλεσμα μια χωρικοποίηση των χρονικά διατασσόμενων μοντέλων, δημιουργώντας έτσι διεπαφές στις οποίες αναδύονται πιο περίπλοκοι εαυτοί και ταυτότητες με διαλογικές δυνατότητες. Μια τέτοια αντίληψη του εαυτού αναγνωρίζει όχι μόνο τη λειτουργία των αποκεντρωτικών κινήσεων, που οδηγούν σε μια αυξανόμενη πολλαπλότητα του εαυτού (βλέπε το μετανεωτερικό μοντέλο), αλλά και τις επικεντρωτικές κινήσεις, που επιτρέπουν την απαρτίωση των διαφόρων μερών του εαυτού (βλέπε το νεωτερικό μοντέλο). Ο διαλογικός εαυτός περιγράφεται ως εμπλεκόμενος τόσο σε αποκεντρωτικές όσο και σε επικεντρωτικές κινήσεις. Σύμφωνα με αυτά, ο διαλογικός εαυτός σκιαγραφείται ως πολυφωνικός, συνεκτικός και ανοιχτός σε αντιπαραθέσεις, αλλά και ως ουσιώδης (βλέπε Abbey και Falmagne, 2008; Falmagne, 2004).

Έχοντας την επίγνωση ότι οποιαδήποτε αξιολόγηση των ιστορικών εξελίξεων είναι παρακινδυνευμένη, καθώς μπορεί να είναι χρωματισμένη από μια σύγχρονη οπτική, παραθέτουμε μια επισκόπηση (Κεφάλαιο 2) αυτών που θεωρούμε θετικά στοιχεία, αλλά και τις σκιώδεις πλευρές των διαφόρων μοντέλων του εαυτού. Για παράδειγμα, θετικά στοιχεία του προνεωτερικού εαυτού θεωρούμε την επαφή με τη φύση, την ύπαρξη νοημάτων με κοινωνική βάση και την θητική επίγνωση, ενώ η ισχυρή ιεραρχική τάξη, οι υπερβολικά θητικολογικές στάσεις και τα περιοριστικά θρησκευτικά δόγματα σημειώνονται ως σκιώδεις πλευρές. Ως θετικά στοιχεία του νεωτερικού εαυτού αναφέρουμε την εμφάνιση της προσωπικής αυτονομίας και την εξέλιξη του εαυτού, που έχουν απελευθερώσει πολλούς ανθρώπους από τις καταπιεστικές δυνάμεις των ιεραρχικών δομών και των αξιώσεων για δογματικές αλήθειες της παραδοσιακής περιόδου. Από την άλλη πλευρά, βλέπουμε πολλές σκιώδεις πλευρές στο νεωτερικό μοντέλο: έχει οδηγήσει σε έναν εαυτό που είναι ενθυλακωμένος αφ' εαυτού και διατρέχει τον κίνδυνο της μοναξιάς: έχει συντελέσει στην απώλεια της βασικής επαφής με το εξωτερικό περιβάλλον και τη φύση: ο τυπικός δυϊσμός ανάμεσα στον εαυτό και τον άλλον και η υπερβολική του τάση για έλεγχο και εκμετάλλευση έχει διαβρώσει τους εγγύς δεσμούς της παραδοσιακής κοινωνικής ζωής και έχει απειλήσει την οικολογική ισορροπία ολόκληρου του πλανήτη. Ως θετικά στοιχεία του μετανεωτερικού μοντέλου αναφερόμαστε σε πολλές εξελίξεις: στην απελευθέρωση του εαυτού από τη φυλακή των εγγενώς επικεντρωμένων και των σταθερών δομών στην αναγνώριση των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών και στην επίδραση της ιστορίας, της γλώσσας, των κοινωνικών δικτύων, της παγκοσμιοποίησης και της τεχνολογίας στη διεύρυνση του ρεπερτορίου των ρόλων των γυναικών πέρα από τα παραδοσιακά δεσμά και στη βελτίωση της συμμετοχής τους στην κοινωνία: στην ελευθερία και στην παρέκκλιση από τις αρσενικές ιδέες και τις πατριαρχικές κοινωνικές δομές του νεωτερισμού: στην αυξανόμενη ευαισθησία και ανοιχτότητα στην πολλαπλότητα και στην ευελιξία του ανθρώπινου νου, στην αντίληψη της καθημερινής ζωής από μια αισθητική προοπτική και στον περισσότερο χώρο για χιούμορ και παιχνίδι. Το μετανεωτερικό μοντέλο, ωστόσο, έχει επίσης τις σκιώδεις πλευρές του: τη σχετικιστική τάση που οδηγεί σε μια στάση